

Az Ősgesztától Bonfiniig

A Magyarok Krónikájának évszázadai

Amint szerencsére köztudomású, Andreas Hess, magyarosan Hess András a Gutenberg-biblia megjelenése után tizennyolc évvel, Budán, 1473 pünkösdjének vigíliáján, június ötödikén fejezte be a Chronica Hungarorum nyomtatását. A közelgő, 525. évforduló alkalmat kínál arra, hogy röviden áttekintsük a hazai középkori krónikakutatás állását, ami 1973 óta szerencsésen gyarapodott, amikor is e nyomtatvány 500. évfordulóját ünnepelte az ország s a Helikon Könyvkiadó jóvoltából kézbe vehette annak faksimile kiadását.

A nyomdász és a nyomtatvány

Soltész Zoltánné, Borsa Gedeon, valamint Klaniczay Tibor kutatásainak köszönhetően a krónika nyomtatásával kapcsolatban több mindent tisztábban látunk, mint korábban. Az 1473-as évszám több vonatkozásban is hihetetlenül korainak tűnik. A Nürnberg–Augsburg–Velence vonaltól északra, a Rajna–Majna vonaltól keletre a könyvnyomtatás az 1470-es években nem tudott meghonosodni, s a lipcsei 1481. év is kivételesen korainak számít. Nem kevésbé számít ritkaságnak, hogy egy nemzeti történetet nyomtattak ki; Hess András műve a világon a második ilyennek tekinthető. Ha mindezt mérlegeljük, hihetőnek tűnik az a feltételezés, hogy a rendkívülinek számító budai nyomdaalapítás mögött nem egyszerűen a krónika elején olvasható ajánlás címzettjét, Kárai – s nem pedig Karai, mint erre Borsa Gedeon felhívta a figyelmet – László budai prépostot, hanem a magyarországi humanizmus első emberét, az esztergomi érseket, Vitéz Jánost valószínűsítsük. Kárainak azonban változatlanul fontos szerepe van a krónika megszületésében. A bécsi egyetemre járt, a kérdéses években a kancellár, Vitéz János alkancellárja, aki a nyomdászt személyesen hívta meg Rómából. Hess Andrással Budán is tartotta a kapcsolatot, s a maga szerényebb eszközeivel nyilván segítette is őt. A nagy mecénás, a nyomda kiötlője maga Vitéz lehetett, akinek messzetelekintő elgondolásaiban az is szerepet játszhatott, hogy ugyancsak az ő kezdeményezésére megalakuló pozsonyi egyetemnek magyarországi nyomdahelyet biztosítson.

Kárai 1470 őszén már Rómában van, s Hess minden bizonnyal még a Vitéz János és Mátyás közötti végzetes és végleges szakítás előtti időben – 1471 végén vagy 1472 elején – érkezett Budára. Mátyás és Vitéz ellentéte azonban mind az egyetem, mind a nyomda sorsát megpecsételte. Az érsek 1472 márciusától már fogságban, illetve háziőrizetben van, és ott is marad augusztus 8-ai haláláig. Az említett kutatók valószínűsítik, hogy a könyvhöz szükséges papírbála megvásárlását és a nyomda berendezését Vitéz támogatása tette lehetővé. A kötet hosszú hónapokon át, igen lassan készült, ami arra utal, hogy Hess András segítség nélkül dolgozott. Az érsek halála napjától számolva, ez legalább tíz hónapot jelent, ami a valóságban ennél is több lehetett, és heti három-négy lap elkészültére enged következtetni. Az egyik napon kiszedték egy lap szövegét, a másikon pedig ki-nyomtatták. Borsa a vízjelek alapján arra a következtetésre jutott, hogy „egy-egy eltérő vízjelű, egyenként 4800 ívet tartalmazó báláról” lehetett szó, amit Itáliából, Velencéből hoztak. Ebből, a rontott példányokkal is számolva, körülbelül 240 példányt nyomtattak ki, ami megfelel a korabeli példányszámoknak (s olykor a jelenlegi hazai tudományos

könyvekéinek is!). A szóban forgó korban a németföldi kiadványok esetében 50–200, az itáliai kiadványoknál 200–400 példány tekinthető átlagosnak. Kivéve a liturgikus könyveket és az olyan klasszikus szerzőket, mint például a csúcstartó *Sallustius*, aki 1500-ig ötvenkilenc kiadásban jelent meg.

A krónika fogadtatásáról nincsenek adataink, a fennmaradt példányok alacsony száma – tíz – és a túlnyomórészt közép-európai őrzési helyek arra utalnak, hogy csak ebben a régióban terjedt. Egykorú használatának azonban kétségbevonhatatlan bizonyítéka, hogy a lipcsei kötethez tárgy- és névmutatót, valamint a magyar uralkodók névsorát csatolták, az Országos Széchenyi Könyvtári példányában a 16. században történeti tárgyú verssorokat másoltak be, további négy példányt pedig jegyzetekkel láttak el. Elterjedtségére utal, hogy 1481-ben *Menestarter János* Bécsben lemásolja a nyomtatott szöveget. Mindazonáltal könyvsikerről valószínűleg a második, a budai nyomda utolsó, szintén Vitéz János sugalmazására kiadott Nagy Szent Vazul (Basilius) és Xenophon-nyomtatvány esetében sem beszélhetünk, mely az előbbi 70 levelesnél jóval kisebb, mindössze 20 leveles volt. Budáról ezeket a könyveket csak nehezen lehetett külföldön terjeszteni, és műfajukat tekintve sem tartoztak a kelendőbb kiadványfajták közé. Vitéz ugyanakkor jó ér-zékkel ismerte fel, hogy Európa-szerte napirendre került a nemzeti történetek (Nationalgeschichte) nyomtatásban való megjelentetése, illetve – amennyiben hiányoznának – új-rairása. Vitézt dicséri továbbá, hogy Európában egy 1470-es spanyol történet után másodikként éppen a *Magyarok Krónikája* jelent meg, s ezt követte 1475-ben a cseh, 1477-ben a francia, 1480-ban az angol, 1495-ben pedig a dán történet.

Történeti nyomtatványok az ősnymtatványok korában

Ahogy a történeti kiadványok a mai könyvpiacra sem tartoznak a legkelendőbbek közé, úgy a 15. században is hasonló volt a helyzet. A század végéig hiába nyomtak mintegy 1100 nyomdahelyen huszonezzer címet többmillió példányszámban, bizonyos műfajok, így a történeti művek csak lassan szereztek létjogosultságot. Ezt támasztja alá a németföldi nyomtatványok statisztikája is. Az ismert 3000 nyomtatvány 30%-a egyházi, erkölcsi, moralizáló tartalmú kiadvány, ideértve a búcsúleveleket, imakönyveket és Bibliákat is. Ezek 18,6%-a hivatalos, illetve félhivatalos kiadvány, 16,1%-a vers és szórakoztató irodalom, 14,5%-a naptár és prognosztikon, s a krónikáknak csupán a 9%-os csoportban jutott hely az útleírások, szótárak és próféciák, valamint egyéb rölapok társaságában. Érdekes becslés maradt fenn 1502-ből, Strassburgból. *Johannes Güringer* nyomdász a *Legenda aurea*-ból, a szentek német nyelvű életrajzgyűjteményéből kétszáz példányt nyomtatott ki, arra számítva, hogy a város húszezres lakosságának legalább egy százaléka potenciális vevőként szóba jöhet. (Ekkora Buda és Pest lakosainak száma, a szomszédos településekkel együtt, szintén húszezer körüli lehetett, de kétséges, hogy 200 példányra akadtak volna vevők.) A sikerre azonban csak azok a nyomtatványok számíthattak, amelyeket több országban is forgalmazni lehetett. De az olvasók ízlésének akkor sem volt könnyű megfelelni. *Richental*-nak a konstanzi zsinatot bemutató, *Zsigmond* császár révén magyar vonatkozásokban gazdag képes krónikája 1483-ban nem vált bestsellerre, ugyanakkor viszont a nürnbergi *Schedel Világkrónikáját* 1493-ban ezeröttszáz latin és ezer német nyelvű példányban adták ki. A Kölnben 1473-ban megjelent Rolevinck-féle *Világkrónika* (Fasciculus Temporum) három évtizeden belül még további huszonöt latin és hét német kiadást élt meg, *Thuróczy János* krónikája 1488-ban két kiadásban jelent meg, s *Magyarországi Györgynek*, Georgius de Hungariának a török birodalmat bemutató könyvecskéje a század egyik nagy könyvsikere lett.

Ebben nem utolsósorban az a változás is nyomon követhető, ami a történeti jellegű művek kiválasztásánál figyelhető meg a könyvnyomtatás első évtizedeiben. A kezdetet a már évszázadok óta használatos kézikönyvek kiadása jellemzi, a közismertségnek örven-

dő, „klasszikus” ókori és középkori történeti művek kiadását erőltették. 1470-ben így jelent meg a szentek életéről a *Jacobus de Voragine-féle Legenda Aurea*, Szt. Jeromos írói életrajzlexikona, a *Híres emberekről* (*De viris illustribus*), a 12. századi *Honorius Augustodunensis*, illetve a 13. századi *Bartolomaeus Anglicus* enciklopédiái, valamint az első kereszteshadjárat korabeli krónikája. A kivétel *Aeneas Sylvius Piccolomini* részben kortörténeti, s a magyar–török harcokat is tárgyaló, illetve *Rodrigo Sancio de Arevalo* 1469-ig terjedő spanyol történeti kompendiuma. Nem sokkal később, már 1480-tól azonban a kortárs történeti irodalomnak egyre meghatározóbb témájává válik a török előrenyomulás és az oszmán–keresztény háborúk tematikája. Ebben az évben jelent meg először Georgius de Hungaria műve latinul, melyet 1482-ben más neve alatt németül ismét kiadnak, majd Rhodosz 1480. évi sikeres, a törököket visszaverő védelme a témával foglalkozó művek egész sorát indítja el.

A Magyarok Krónikája Hess András nyomtatványáig

Az idegen, felületes szemlélő hajlamos azt hinni, hogy a *Magyarok Krónikája* (*Gesta* vagy *Chronica Hungarorum*) elnevezés egy meghatározott krónikát jelöl. Valójában ez egy krónikasorozat, amelynek bizonyos darabjait meghatározott szerzőhöz tudjuk kötni, más esetekben pedig a kutatás kikövetkeztette a szerző nevét és a bővítés tartalmát, de maga a szöveg már csak későbbi szövegekbe ágyazottan jutott korunkra.

Tiszteletreméltó az a folytonos igyekezet, mellyel a hazai krónikások a 11. század közepétől a 15. század második feléig bővíteni igyekeztek a középkori magyar történet fóliánsait, hogy naprakésszé tegyék őket, miközben alapvetően nem változtattak rajtuk, s átvették a korábbi szövegállapotokat is. A 14. századra kialakul a *Magyarok Krónikájának* két jól megkülönböztethető „családja”, az öt-öt középkori másolatban fennmaradt *Képes*

Krónika és *Budai Krónika*, melyek *Károly Róbert* koráig jutottak el. A korai krónikának újabbban előkerült, 1400 körüli töredéke jellemző módon szintén szó szerint megegyezik az ismert, *Budai Krónika-féle* másolatokkal. Érdekes módon a krónikaváltozatok közül mindössze a két, a 15. században másolt krónikát folytattak, de azokat is csak *Nagy Lajos* koronázásáig. *Hess András* nyomtatványa időrendben ugyan eljut *Mátyás* koronázásáig, de ezt a kort már igen tömören tárgyalja. Az 1479-es ún. *Dubnici Krónika* pedig vegyesen tartalmaz a *Képes Krónika* és a *Budai Krónika* szöveghagyományából, beemelve szövegébe a *Kükillei János* által írt *Nagy Lajos-életrajzot*, valamint a *Névtelen minoritának* – vagyis miként azonosítani szoktuk: *Kétyi Jánosnak* – az 1345–1355 közötti éveket tárgyaló országtörténetét. A budai változatot használta a 14. század első felében *Heinrich von Mügelin* aki német nyelvű művében a *Magyarok Krónikájának* olyan, a *II. Géza* és *III. István* uralkodása alatti (1152–1167) évekre vonatkozó részeit is megőrizte, amelyek mára kimaradtak az ismert latin nyelvű kéziratokból.

A kezdetet a már évszázadok óta használatos kézikönyvek kiadása jellemzi, a közismertségnek örvendő, „klasszikus” ókori és középkori történeti művek kiadását erőltették. 1470-ben így jelent meg a szentek életéről a Jacobus de Voragine-féle Legenda Aurea, Szt. Jeromos írói életrajzlexikona, a Híres emberekről (De viris illustribus), a 12. századi Honorius Augustodunensis, illetve a 13. századi Bartolomaeus Anglicus enciklopédiái, valamint az első kereszteshadjárat korabeli krónikája. A kivétel Aeneas Sylvius Piccolomini részben kortörténeti, s a magyar–török harcokat is tárgyaló, illetve Rodrigo Sancio de Arevalo 1469-ig terjedő spanyol történeti kompendiuma.

Ha arra szeretnénk választ kapni, hogy miért fogtak bele annyiszor a magyar krónika megírásába, a következőket kell figyelembe vennünk: a krónikaírás minden korszakban időszzerű politikai feladat volt: az embereket mindenkor a maguk eszmetörténeti és napi politikai vonatkozásainak megfelelően más és más érdekelte a magyar történelemből. A különböző események mögött eltérően látták azok mozgatórugóit, miként a mindenkori uralkodók gondjai, legitimizációs törekvései, propagandaigényei is időről időre változtak. A kérdések időnként módosultak ugyan, de a rájuk adott válaszok alapos történeti tájékozottságot, latin nyelvi műveltséget és komoly íráskészséget feltételeztek, amellyel bizony a krónikaszerkesztőknek nem mindegyike bírt és műve már a megírás pillanatában megérett az átdolgozásra, újraírásra. A 13. századot követően részben a krónikások képességeinek, műveltségének korlátai miatt, részben a hazai társadalmi és irodalmi fejlődés következményeként a hazai krónikás anyag egyre konzervatívabbá, egyre inkább a múltba tekintővé vált, s a legfrissebb eseményeket szinte csak odabiggyesztette a korábbi fejezetekhez. Ebben persze az is közrejátszott, hogy a királyi hatalom hihetetlen túlsúlya miatt sokáig nem volt igény az országban a történeti propagandára, vagy ha mégis, akkor az írásbeliséggel csupán kacércodó nemesi rétegek számára nem ez volt hozzá a megfelelő forma. Ebből a szempontból a 13. század ígéretnes kivételnek tekinthető, mert az *Anonymus* és *Kézai Simon* műveihez mérhető folytatásra később már nem találunk példát. A királyi udvar hegemoniája a műveltség tekintetében szinte töretlen maradt, a „kiskirályi”, főúri udvartartások nem, vagy csak kivételszerűen mutattak fel figyelemreméltó eredményeket a kulturális élet területén. Márpedig virágzó történeti íráskultúra elképzelhetetlen főúri, főpapi mecénások nélkül, akiknek lehetséges szerepét a Mátyás-korszakban a már említett Vitéz János, illetve *Drágy Tamás* példája mutatja legszembetűnően. A Thuróczy-krónikát is neki ajánlja szerkesztője, de ami még érdekesebb, valószínűleg az egyetlen középkori magyarországi latin nyelvű világtörténeti kompendium, *Johannes de Utino* (magyarosan: Udinei János) világkrónikájának magyar kiegészítésekkel és külön magyar függelékkel ellátott változata is Drágyhoz, az 1486. évi törvénykönyv egyik kidolgozójához kapcsolódik. A pápák története ebben 1458-ig, a császároké 1452-ig, a magyar történeti rész 1459-ig jut el. A fennmaradt latin, illetve német nyelvű kéziratos példányok tükrében a műnek Európa-szerte rendkívüli sikere volt. A kéziratmásolatok és az új művek növekvő száma arra utalhat, hogy talán éppen a 15. század utolsó évtizedeiben mutatkozik kedvező változás a történeti múlt iránti érdeklődést illetően, az írott történelmi művek hazai recepciójában, amit azután a könyvnyomtatásnak, a nemzeti nyelvű változatoknak és a városi polgárság megerősödésének köszönhetően a török hódításnak sem sikerült visszavetnie.

Csak sejtéseink lehetnek arról, hogy a 11. század közepi első történeti feljegyzések, majd az ún. *Ősgeszt*a, a *Könyves Kálmán* király idején 1100 körül keletkezett első összefüggő krónika mit tartalmazhatott. Mint említettük, legkorábbi krónikáink az ún. 14. századi Krónikaszerkesztésben, *Kálti Márk* 1358. évi *Képes Krónikájában* és kézírataiban, illetve a Hess András kiadásában is követett *Budai Krónikában* és kézírataiban maradt fenn. Az említettekén kívül még két egyéni, de rögtön tegyük hozzá, virtuóz történeti feldolgozás maradt korunkra: az 1200 körül alkotó névtelen jegyző, Anonymusé illetve *IV. László* jegyzőjének, Kézai Simonnak a munkája az 1282–1285 közötti évekből. Ezen kívül a Kézai előtti évtizedekben valószínűsíthető még *Ákos mester* működése, akinek betoldásait Kézai és a Krónikaszerkesztés őrizte meg.

Hess krónikája egészen elképesztő arányban foglalkozik a múlttal: az 1473-ban megjelent mű modern magyar fordításának 126 oldala közül 122 az 1383 előtti eseményeket taglalja. Ami még magyarázható azzal, hogy az idegen származású Hess nyomdász volt, s nem krónikaíró. A múltnak a jelen rovására történő tárgyalásában mutatkozó jelentős aránytalansága azonban a hazai történetírás sajátosságai egyikének tekinthető. Mindez persze önmagában még nem negatív jelenség; egy nép eredetének, származásának tárgyalása az európai történetírás népszerű és korszerű műfaja, amit azonban a legtöbb országban kiegészített az időszzerű események írásos számbavétele is.

A magyarországi krónikakutatás mindig is tudatában volt annak, hogy az egyes krónikákon belül az őstörténet s a régmúlt történet (Vorgeschichte, Vergangenheitsgeschichte) aránya az időszerű eseményeket tárgyaló részéhez viszonyítva hihetetlenül magas. Mindennek messzemenő következményei lettek a középkori magyar történelem megismerése szempontjából, hiszen a krónikák az 1100 és 1300 közötti időszakról – a Szent László-történettől eltekintve – igen szűkszavúan számolnak be. *Norbert Kersken* nemrég megjelent, *Geschichtsschreibung im Europa der Nationes* (A nemzetek Európájának történetírása) című könyve gazdag összehasonlító anyagának ismeretében a magyar krónikák e sajátossága százalékos arányban is megragadható és összehasonlítható a többi európai krónikával. Kersken számításai szerint a magyar krónikák közül az 1200 körül működő Anonymusé 100%-ban, az 1282–1285 között alkotó Kézai Simoné 42,6%-ban tartalmaz őstörténeti részt, ami a magyar történelem esetében a keresztény államalapítást megelőző, azaz az írott források előtti korszakot jelenti. Ez az arány az 1358 körüli formájában fennmaradt *Képes Krónikában* 21,4%-ra csökken, de úgy, hogy Kézai őstörténeti részét szinte szóról szóra átveszi. E *Képes Krónikának* ugyanakkor jelentős a régmúlt történeti része (64,1%), amit az magyaráz, hogy az 1000 utáni történelemmel foglalkozó fejezetek jelentős részét teszi ki a már akkor is nagy tisztelettel övezett magyar király, Szent László alakjának mitikus, epikus és népi elbeszélő elemeket tartalmazó leírása.

A magyarországi krónikák esetében az őstörténetet taglaló részek aránya az európai elbeszélő források közül a legmagasabbak közé tartozik; hasonló értékeket találunk a dán krónikáknál: *Sven Aggesen*-nél (1185) 45,6%-ot, *Saxó*-nál (1200) 46,7%-ot. A dán krónikákat csak azért említettük, mert időben a legközelebb állnak az 1200 körüli, csakis a magyar őstörténettel foglalkozó szerzőhöz, Anonymushoz. A Kézai Simon korához közel álló, 1270 körüli spanyol *Crónica General*ban 40,7%, az angol *Robert Gloucester* (1270–1297) variánsaiban 41,1% és 50,9%, Brut 1272. évi változatában 58,9%, az 1295 körüli *Gesta Danorum*ban pedig 60% az őstörténeti részek aránya.

A jelenség azoknak a népeknek a történetírásában figyelhető meg, amelyeknél kialakult egy sajátos mondanakör, így például Arthurról Angliában, Attiláról Magyarországon, a gótokról Hispániában stb. A kérdés lényege azonban éppen az, hogy e historizáló múltszemlélet Magyarországon gyakorlatilag a „Zeitgeschichte”-t, az időszerű eseményeket helyettesítette, s az adott kor történetírói céljait az őstörténet, illetve a László-mondakör segítségével a messiás múltba vetítve tette a kortársak számára értelmezhetővé.

Igen lényegesnek érezzük a kérdés vizsgálatát a befogadók szempontjából. Mivel ugyanis a 15. század utolsó évtizedei előtt nem maradtak fenn magyarországi történeti énekek, az általános vélemény szerint ezek egyáltalán nem, vagy csak elhanyagolható százalékban léteztek. Hiába tanúskodik az 1200 körüli Névtelen többször is anyanyelvű énekekről, igricek dalairól, a történészek zöme kételkedő maradt. Hasonlóképpen az 1280-as években megfogalmazott hun–magyar történet előzményeivel kapcsolatban is igen szkeptikusak a kutatók, s hajlanak arra, hogy Kézai Simont a történet kitalálójának, s nem pedig szerkesztőjének tekintsék. Mára azonban bizonyítottnak tekinthető, éppen a homályos magyar–lengyel krónika alapján, hogy az Attila-mitológia az 1220-as években már kibontakozott a hazai történeti művekben.

A régmúlt történeti rész kulcstörténetét alkotó László-fejezetek közönség általi fogadtatásának vizsgálata ennél kedvezőbb képet mutat. Az 1300-as évektől ugyanis számtalan magyarországi templomi freskón maradtak fenn Szent László-ábrázolások, sokszor az írott szövegtől eltérő forgatókönyv szerint. A kortársak számára e történetek mind konkrét, a történeti múltat és az adott kort egyaránt megszemélyesítő jelentőséggel bírtak. Ez egyúttal feltételezi e történetek élősóban is elterjedt változatainak létezését a befogadó közegként szóba jövő előkelő és közép-nemesi, klerikusi rétegek között. Ha ezeket a történetírói eredményeket csak egyéni, virtuóz alkotói teljesítményeknek tartanánk, akkor értelmetlen maradna az e történetekben – különösen az őstörténeti témájukban –

szerepeltetett nagyszámú és név szerint megemlített főúri származású, előkelő nemesség, nemes, külhomból betelepült és fényes karriert befutott hospes. Ennek ismeretében érthető, hogy a különböző krónikaváltozatok miért térnek el egymástól bizonyos nevekben, apró részletekben. Nyilvánvalóan azért, mert annak is volt jelentősége, hogy ezekben melyik nemzetség milyen összefüggésben szerepelt, a Szent István idejében külföldről bevándoroltak között kiket említettek meg és kiket nem.

Mindkét fennmarad 13. századi alkotás a királyi udvarban született; íróik fontos udvari tisztségeket viselt, illetve viselő személyek voltak, ám e művek mégsem tekinthetők pusztán udvari, királyi propagandának. Volt ugyan a király és a dinasztia szemszögéből értelmezhető üzenetük az ország nemessége számára, de nemkülönben – az ország alkotmányosságára vonatkozóan – az előkelők részéről is a dinasztia számára. Részben ez utóbbi szempont magyarázza, hogy az érdeklődés mindenekelőtt a királyság megalapítása, az első királykoronázás, az 1000. év előtti időszakra irányult. Véletlen, hogy ez az időszak egybeesett a magyarság pogány korszakával. Nem ez volt a lényeges, sőt ezt meg is próbálták szépíteni azzal, hogy a magyarokat a Szentlélek már a pogány korszakban segítette, s mint Isten ostarainak, üdvtörténeti szerepük is volt. A lényeg a királyság előtti korszakban a nemesség önszerveződése, illetve a népszuverenitás volt, s a szóban forgó szövegek érzékletesen mutatták be, miként választottak maguk fölé saját akaratukból fejedelmet, királyt. E választás persze a dinasztia történeti jogait és mitikus hagyományát nem csorbította, de a 12. századi európai jogi reneszánsz eredményeinek köszönhetően a korábbi felfogáshoz képest merőben másként tűnt fel a király és a népe közötti viszony eredete, a kölcsönös jogok és kötelességek rendszere. Ezt a motívumot a 13. században éppúgy megtaláljuk a hispániai krónikákban (*Rodrigo Jiménez de Rada*), mint a cseh és a lengyel krónikákban.

E műveknek eltérő szinteken több lehetséges olvasatuk is volt, s nem tételezhetjük fel, hogy a társadalom politikailag érzékeny és érintett rétegei minden szint befogadására képesek voltak. Az említett szintek rendszere, az indirekt, olykor igen szofisztikus politikai értelmezések azonban az irodalmi és a politikai kultúra legalább minimális fokát feltételezik. Ez a magyarországi viszonyok esetében messze túlmegy a korábban feltételezett szinten, melyet a kutatás néhány külföldön – Angliában, Itáliában és Franciaországban – járt klerikus, később érsek, püspök és apát személyére korlátozott. A külföldi tanultság és ösztönzés feltételezése semmiképpen sem helytelen. Norbert Kersken táblázatainak köszönhetően vizuálisan is előtűnik áll az a krónikairási hullám, amely az 1110-es évek után, 1200 körül a legkülönbözőbb európai országokban megfigyelhető. A krónikások életrajzait vizsgálva kiderül, hogy 1200 körül – s a 13. században – azok a személyek, akiknek lehetőségük nyílt krónikairásra, egyetemi iskolázottságúak voltak, s így olyan közös európai kultúrkörből – elsősorban jogi, történeti és szépirodalmi műfajokból – meríthettek, amely szépen magyarázza a földrajzilag egymástól távol eső területeken élő, egymással személyes kapcsolatban nem levő történetírók azonos szerkesztési technikáit, stíláriis jellegzetességeik és jogi érveik hasonlatosságait, olykor azonosságait. Csak a 13. századot tekintve – Franciaországban tanult a magyar Anonymus, Itáliában Kézai, a külföldiek közül ismét francia földön a norvég *Theodericus* szerzetes. A későbbi hazai krónikásoknál e hagyomány sajnálatosan megszakadt.

A magyarországi krónikairás folyamatossága abban is megnyilvánult, hogy Anonymus és Kézai forgatta a régi krónikákat, Kézai merített Anonymusból, s Kézai betoldásai is bekerültek a 14. századi krónikaszerkesztés kézírataiba. Ezt követően az alábbi, a magyar krónikába is bekerült önálló történeti munkák születtek: a ferences, minorita történetírók Anjou-kori kiegészítései és Küküllei János – helyesen *Tótsolymosi Apród János* küküllei főesperes – Nagy Lajos-életrajza, melyben sikerrel hasznosítja saját, Lajos király környezetében szerzett itáliai élményeit, valamint az udvari hivatali írásbeliség kezébe került emlékeit. Munkája korszerű kortörténeti alkotás abban az értelemben, hogy

a lovagi életideál tükrében mutatja be a hadieseményeket, de egy nála nagyobb tehetségű szerző az európai nyelvek sorára lefordított alkotást vehetett volna papírra a magyar történelem egyik legvirágzóbb uralkodójáról.

A krónikák – ha nem is készültek nagy példányszámban – megtalálhatók voltak az udvari elit könyvespolcain. Gyakorlati hasznosításukra *Gerics József* számos példát gyűjtött egybe. A hazai törvények bevezetőjében több alkalommal emlegetik a krónikákat. Így Zsigmond király 1405. évi ún. városi törvénye a várépítés fontossága kapcsán a krónikákra utal, felemlégetve a magyarországi tatár és besenyő pusztítás vészterhes emlékét. 1433-ban pedig, a hadireformról szóló törvény bevezetőjében, a Szent László-történetet említi, ti. a hadra kötelezettek *Salamon király* és *Géza herceg* idejében is megyésispánjaik alatt vonultak háborúba. Az országbíró, *Szepesi Jakab* 1379-ben egy kétes eredetűnek vélt oklevél hitelességének megállapításakor segítségül hívja a krónikák bizonyosságát is arra vonatkozóan, hogy 1270-ben *IV. László* vagy apja, *V. István* volt-e a király. Némi képpen előre szaladva az időben, itt említjük meg, hogy *Werbőczy István* híres törvénykönyve, a *Hármaskönyv* (Tripartitum) a hun–magyar történetet Thuróczy krónikájára alapozva meséli el. E példák a krónikák élő középkori használatáról – igaz, meglehetősen speciális, a jogszolgáltatással és jogalkotással kapcsolatos megbecsüléséről és hasznosításáról – tanúskodnak.

A hazai krónikákat részben a külföldi olvasók, külföldi udvarok számára szánták. Nem véletlen, hogy Észak-Itáliában a történetíró *Paolo da Venezia* a 14. század elején ismeri és kijegyzeteli Kézait. *XIII. Benedek* pápa könyvtárának fennmaradt katalógusa az 1405–1408 közötti évekből tud egy *Cronica Ungarorum*-ról, amely valószínűleg a *Képes Krónika* egyik példánya lehet. A katalógusból kikövetkeztethetően a pápai diplomáciának az országtörténetek között a spanyol és a szicíliai mellett egy magyarra is szüksége volt. A *Képes Krónika* szövegének külföldi útjára figyelmeztet az 1462. évi másolat (Teleki-kódex) megjegyzése is, miszerint az a francia királyoktól került *Brankovics György* szerb despota birtokába.

Thuróczy János krónikája

A *Magyarok krónikájának* történetében Hess munkája jelentős állomásnak tekinthető, de egyáltalán nem az utolsónak. Annak, hogy 1473-ban Mátyás még nem ismerte fel a könyvnyomda szerepét az uralkodói propagandában, több oka lehetett. Az országban komoly politikai válság alakult ki, s az uralkodónak sem álltak rendelkezésére azok a történeti művek, amelyeket érdemes lett volna nyomtatni. A *Budai Krónika* mind tartalmában és szerkezetében, mind stílusában elavultnak volt tekinthető, amire ha maga a király nem is döbönt volna ár, a környezetében levő humanisták biztos figyelmeztették erre. Természetesnek számít, hogy nyomtatott formában jelennek meg liturgikus könyvek (1480-tól 1526-ig 24 misekönyv- és 15 breviáriumkiadásról tudunk), illetve törvények, még ha azok nem is hazai nyomdákban készülnek. Az pedig még érdekesebb, hogy császárelenes röplapok nyomtatásával Mátyást már 1477-től – s utoljára 1485-ben – kapcsolatba hozzák.

Az előbb elmondottak indíthatták Thuróczy Jánost arra, hogy újra fogalmazza a hazai történelmet. Nem véletlenül ő is azoknak az udvari jogászoknak – az udvari kancelláriának és bíróságoknak – iskolázott köréhez tartozott, akiket a pereskedés folyamán „hivatalból” elkerülő régi okleveles anyag magával ragadott és a történelemben való komolyabb elmélyülésre készítetett. Mint írja: „...beszélgetés közben néha kellemes vitákba keveredtünk, többször meg vitatkozás közben kisebbfajta pörlekedések is felmerültek közöttünk, mivelhogy a magyar nemzet történetéről különböző nézeteket vallunk...” Nem utolsósorban ezek a jogászok munkájuk során szembesültek az egymásnak ellentmondó tényállásokkal és érveléseikkel, ami – szerencsés esetben – kifejleszthette a történeti források tanulmányozása közben is alkalmazható kritikai érzéküket, az egymásnak ellentmondó adatok közötti eligazodás képességét.

Thuróczyra várt a feladat, hogy Nagy Lajos halálától, azaz Küküllei János művének végétől nyomon kövesse a magyar történelmet. Szűkebb értelemben Thuróczy János művén tulajdonképpen csak az 1382 és Mátyás uralkodásának időszaka közti fejezeteket kell értenünk. Olykor-olykor azonban „belenyúlt” a korábbi, 1382 előtti részekbe is, elhagyott egy-egy mondatot, vagy újakat toldott be, ha új forrásokat talált. Mint például akkor, amikor *Hérodotosz* és más klasszikusok alapján kiegészíti a szkítiai őshazáról alkotott képet, ám tollát mindvégig az idealizálás, a magyar múlt minél kedvezőbb beállítására vezeti. Munkamódszerét vizsgálva *Baranyai Decsi János* más a 16. század végén észrevette, hogy Thuróczy a Kálti Márk-féle változatot követi szóról szóra, s ezzel helyesen jelölte meg a krónikás fő forrását.

Az 1382–1386 közötti évekkel, *Mária és Kis Károly* uralkodásával kapcsolatban Thuróczy a velencei *Lorenzo Monaci* latin nyelvű versét írta át latin prózába. 1387-et követően az általa is megélt időszakig rendszeres forrásokkal nem rendelkezett, s még ha mazsolázott is az udvari oklevélmásolatokból és regesztrumokból, az alaposabb kutatáshoz nem volt kellő ereje, ideje vagy éppen történetírói vénája, így művében ez az időszak rendkívül egyenetlenre sikeredett. A mai kutatóknak nem egy esetben azonosítaniuk sikerült, hogy mely királyi oklevél bevezetőjéből, ún. narrációjából merítette ismereteit, miként ezt egy 1397. márciusi kiváltságlevelé esetében is megállapították. Az okleveleken belül azonban nem talált évszámokat, s relatív kronológiája ennek megfelelően sokszor téves, miként rosszul tudja Zsigmond koronázásának időpontját, törökellenes hadjáratának időrendjét, s *Hunyadi János* nándorfehérvári diadalának évszámát is. A rossz időrend mögött azonban rengeteg pontos információ fedezhető fel, amit a török krónikákkal való egybevetés bizonyít. Thuróczy a szombeli hagyományból is átemelt egy-egy történetet, különösen a számára forrásszegény Zsigmond-korból, például *Hédervári Kont István* és a harminckét vitéz szomorú történetét.

Nem hallgathatjuk el a mű egyik szencációját sem, azt, hogy abba valóban kitűnő érzékkel belevette *Rogierius* váradi kanonoknak a tatárjárásról szóló, elsőrendű forrásértékkel bíró *Siralmas énekét*, ami ennek köszönhetően maradt ránk.

Thuróczy krónikája 1488. március 20-án jelent meg az akkor magyar fennhatóság alatt álló Brünnben, talán azért éppen ott, mert a király olmützi püspök-adminisztrátora, *Filipecz János* morva születésű volt. A *Budai Krónikával* szemben ebben a műben már jól kitapintható a szándék Mátyás idealizálására és – Európa-szerte kétségbe vont – ősi származásának, illetve a legnevesebb uralkodóházakkal való egyenrangúságnak hangsúlyozására. Mint az augsburgi kiadás bevezető ajánlásában olvashatjuk a királyról: „híred és dicsőséged Európa-szerte fényesen ragyog, mivel annyiszor megfutamtítottad és leverted a keresztény nép ellenségeit, a rettenetes törököket és legyőzted a szomszédos népeket”. A mű utolsó fejezetei, az igényes illusztrációk, fametszetek, melyeket a király számára készült példányokban – elsőként a világon – arannyal nyomtak, Thuróczy méltó emléket állít a királynak és birodalmának. Érdekes, hogy az illusztrátor Szent László egész oldalas képével emlékezteti a királyt a pogányok elleni harcban rá váró szerepre, míg a király hazai propagandájában László kultusza alig kapott szerepet. A negyvennégy vezér- és király-kép 1664-ig, a Nádasdy-féle *Mausoleum*ig a legteljesebb magyar uralkodói arcképgyűjtemény. A mű naprakész, hiszen már Bécsújhely alig egy évvel korábbi, 1487. augusztus 17-i elfoglalása is bekerült a szövegbe. A krónika iránti érdeklődés érthetően nagy volt, s a 350 lapos könyv második kiadását Augsburgban, a Ratdolt nyomdában két és fél hónap alatt készítették el. A könyv eladhatóságát szolgálta, hogy ekkor egy bővebb, illetve egy rövidített változatot is készítettek belőle. Ez utóbbiból kihagyták Mátyás ausztriai hadjáratát, s címei közül az Ausztria hercege címet.

Mátyás a krónika kiadásának támogatásával részben elérte célját. A Thuróczy-krónikának csupán a mai Magyarországon közel negyven példánya található, de felbukkan Európa legtávolabbi gyűjteményeiben is, s éppúgy olvashatjuk a spanyolországi Salamancában vagy Madridban, mint a hollandiai Amszterdamban.

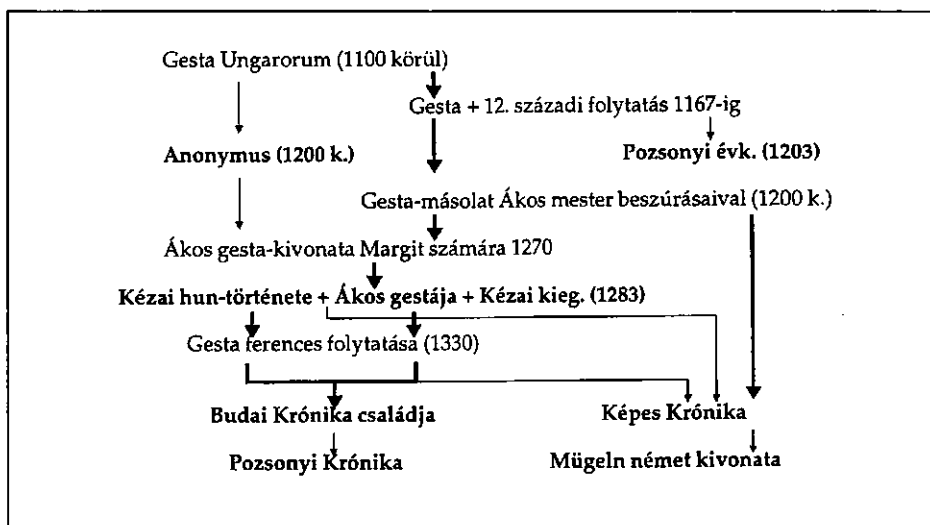
Bonfini: A magyar történelem tizedei

Thuróczy műve Európa-szerte elterjedt, a humanisták azonban az udvari ítélfőmester stílusát barbárnak tartották, s mint láttuk, Thuróczy a korai krónikát szinte minden változtatás nélkül, szó szerint beemelte művébe. A Thuróczy-krónika megjelenése és az *Antonio Bonfini*nek adott udvari történetírói megbízás között semmiképpen sem véletlen az egybeesés. Mátyás Thuróczyval való elégedetlenségére vet fényt, hogy Bonfini a megbízást 1488 májusában kapta, illetményül a zárai állami bevételekkel. A munkában Bonfini szerencsére Mátyás váratlan halála sem akasztotta meg, s egészen élete végéig dolgozott rajta, miközben a kezdetektől egészen az 1496. év közepéig jutott el. Halálát követően Bonfini az óbudai Szent Margit-templomban temették el, s a világháborúig még szobra is állta a budai első kerületben, jelezve, hogy a közép-itáliai humanista új hazát választott és talált nálunk magának. Thuróczy krónikájának megjelenése után kapott megbízást krónikaírássra egy másik itáliai humanista, a szicíliai *Pietro Ransano* is, aki azonban rövid magyar történetét rendkívül hamar, már 1489–1490-ben befejezte.

Bonfini Thuróczyt követi a korai történelemről szóló fejezeteket illetően, ám ahol csak lehet, kiigazítja őt, adatait kibővíti a klasszikus, illetve a legfrissebb világtörténetek ismereteivel, és stílusában is, szerkezetében is törekszik elődje hibáinak a kijavítására. Emellett az utolsó félszáz esztendőről festett történeti képe forrásértékű, mivel jó kritikai érzékkel gyűjtötte egybe az írott és szóbeli források ismeretanyagát. Egyértelműen Bonfini nevéhez kapcsolódik a modern Magyarország-történet megszületése, a hazai krónikások adatainak szembesítése a világtörténeti összefoglalásokkal. Mint modern kutatója és fordítója, *Kulcsár Péter* fogalmaz: „...magyar története – az elbeszélést minduntalan meg-megszakító egyetemes történeti kitekintések révén – szerves részévé válik az egyetemes emberiség történetének, mert ha az emberiség egészét figyelmen kívül hagyjuk, a magyar történelem is elveszíti értelmét.” Mátyás paradox módon éppen annak a történeti alkotásnak az elkészültét nem élhette meg, amely valóban maradéktalanul megfelelt volna elvárásainak, s amely a legmagasabb humanista mércének is megfelelően mutatta be az ország és uralkodója, Corvin Mátyás történetét.

A középkori Magyarok Krónikájának története Bonfini monumentális művével zárul, utána a korábbi változatokhoz alig nyúltak vissza, azokat az itáliai humanista átírásában és értelmezésében olvasták. Még *II. Ulászló* életében húsz kéziratos másolat készült róla, végül *Zsámboky János*nak köszönhetően 1565 után újabb és újabb kiadásokban jelenik meg a teljes mű. Az országban is sokáig Bonfini a legnagyobb példányszámban megtalálható magyar történet. De nemcsak mi, magyarok, hanem a világ is Bonfini nyomtatott kiadásaiból ismerte meg a magyar történelmet. Szemben a modern kritikai kiadással, a mű 16–17. századi példányai Európa valamennyi jelentős könyvtárban fellelhetők. Sőt, a Zsámboky által gondozott kiadás révén az olvasó nemcsak Bonfini vehette kézbe, hanem a magyar történeti kronológiában eligazító táblázatokat s a magyar történelem forrásainak egy nem érdektelen válogatását (törvények, oklevelek, *Brodarics* mohácsi csataleírása, *Callimachus* és *Oláh Miklós* Attilája, 16. századi kiegészítések és források, név- és tárgymutatóval).

A 16. században *Heltai Gáspár* már Bonfini használatát forrásként 1575-ben Kolozsvárott megjelent magyar nyelvű krónikájához. Érdekes, hogy a kiadó ugyan Bonfiniből fordít, de szinte csak olyan részeket választ, amelyek Thuróczy krónikájában is előfordulnak, s az eseményeket 1526-ig egészíti ki. Ez arra mutat, hogy a magyar nyelvű könyvpiacra Thuróczy egyszerűbb válogatása, szemlélete bizonyult igazán kelendőnek, s a korabeli könyvjegyzékek „magyar Bonfinius” néven sűrűn említik is. (Thuróczy válogatásának kétségtelen érdemeit jelzi, hogy 1600-ban Frankfurtban még egyszer ki-nyomtatják.) Bonfini teljes magyar fordítása végül is csak 1995-ben jelent meg. E fordítás megjelenése méltó tisztelgés a középkori Magyarok Krónikájának megírására tett számomra, hol jobban, hol kevésbé sikerült kísérlet előtt, aminek eredményeként is Magyarország megtalálta helyét a világtörténelemben, s a világ megismerte a magyarokat.

Krónika-családfa

(Forrás: Györffy György: *Krónikáink és a magyar őstörténet*. Bp. 1993, 200. old.)

Irodalom

FORRÁSOK

- BONFINI, ANTONIO: *A magyar történelem tizedei*. Fordította és az utószót írta: KULCSÁR PÉTER. Bp. 1995.
 HELTAI GÁSPÁR: *Krónika az magyaroknak dolgairól*. Fakszimiléjét közreadta: VARJAS BÉLA. Bp. 1973.
 A szöveget közreadta: KULCSÁR MARGIT. Bevezető: KULCSÁR PÉTER. Bp. 1981.
Chronica Hungarorum 1473. (fakszimilével) Fordította: HORVÁTH JÁNOS. Utószó: SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ.
 Bp. 1973.
Képes Krónika. (fakszimilével) Bp. 1964.
Képes Krónika. Fordította: BELLUS IBOLYA. Utószó: KRISTÓ GYULA–DERCSÉNYI DEZSŐ–CSAPODI-NÉ GÁRDONYI KLÁRA. Bp. 1986.
 RANSANUS, PETRUS: *A magyarok történetének rövid foglalatja*. Fordította és a bevezetőt írta: BLAZOVICH LÁSZLÓ–SZ. GALÁNTAI E. Bp. 1985.
 THURÓCZY JÁNOS: *A magyarok krónikája* (fakszimilével). Fordította: HORVÁTH JÁNOS. Utószó: ENGEL PÁL–SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ. Bp. 1986.

FELDOLGOZÁSOK

- AKIN, HICRAN: *Thuróczy és a török krónikák a 15. századi török-magyar kapcsolatokról*. Keletkutató, 1988. ősz, 3–12. old.
 BORSA GEDEON: *Hess nyomtatványainak papírja és kötése*. Magyar Könyvszemle, 1989, 1–19. old.; uő: *Milyen műhelye lehetett Hessnek Budán?* Magyar Könyvszemle, 1989, 237–246. old.; uő: *A hazai könyvnyomtatás megalapítása*. Magyar Könyvszemle, 1989, 338–354. old.; uő: *Vitéz János és a könyvnyomtatás*. Magyar Könyvszemle, 1991, 113–116. old. Borsa Gedeon tanulmányait újrapozíció: *Könyvtörténeti írások I. A hazai nyomdászat 15–17. sz.* Bp. 1986.
 BRINCKEN, A. V. DEN: *Die Rezeption mittelalterlicher Historiographie durch den Inkunabeldruck*. = *Geschichtsschreibung und Geschichtsbewusstsein im späten Mittelalter*. Sigmaringen 1987, 215–236. old.
 GERICS JÓZSEF: *Krónikáink szerepe a középkori jogéletben*. Levéltári Közlemények, 1962, 3–12. old.
 GUNST PÉTER: *A magyar történetírás története*. Debrecen 1995.
 JOHANEK, P.: *Historiographie und Buchdruck im ausgehenden 15. Jh.* in *Historiographie am Oberrhein im späten Mittelalter*... Sigmaringen 1988.
 KLANICZAY TIBOR: *Egyetem Magyarországon Mátyás korában*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1991, 575–612. old.
 KULCSÁR PÉTER: *Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése*. Bp. 1973.
 MÁLYUSZ ELEMÉR: *A Thuróczy-krónika és forrásai*. Bp. 1967.
 MERTENS, D.: *Früher Buchdruck und Historiographie*. *Abhandlungen der Akad.d. Wiss. in Göttingen. Phil.-Hist. Kl.* 1983, 137. sz., 86–111. old.